

Türkiye'deki Değişimin Toplumbilimcisi Mübeccel B. Kıray

Sosyal bilimler bilim midir, değil midir? Sosyal bilimi ciddiye almak mı gerekir, yoksa ondan korkmak mı? Bir zamanlar oldukça hararetle tartışılan bu konulara bugün ne yanıt verildiği açık. Sosyal bilimlerin ülkemizdeki yükselişi, bu alanda yetiştirdiğimiz bilim adamları sayesinde oldu. Bunlardan biri de Prof.Dr. Mübeccel Belik Kıray hiç şüphesiz. Türkiye'de toplumsal değişimlerin yaşandığı yıllarda, bu değişimleri inceleyip onları yorumlayabilecek bir bilim kadını olan Kıray, yetiştirdiği sosyologlar sayesinde de, Türk sosyolojisinin yapı taşı olma özelliğini taşıyor.

UZUN VE MACERALI bir yaşam öyküsü var Mübeccel Belik Kıray'ın. Sürekli değişen bir yaşamı olan Kıray, belki de bu özelliği

sayesinde Türkiye'deki değişimlere ilgi duymuş, onları araştırmış. Bu yazı azimli bir sosyoloğun yaşamını ve bir dönemin Türkiye'sini anlatıyor.

Mübeccel Belik Kıray, 1923 yılında İzmir'de dünyaya gelir. Uzun ve maceralı bir dönemin sonudur o yıllar. Ailesi Girit göçmenidir ve 1900'lü yılların başlarında Anadolu'ya gelirler. Babası Mehmet Hilmi Bey İzmir'e, annesi Fatma Hanım ise Çanakkale'ye yerleşmiştir. İki kuzen olan Mehmet Hilmi Bey ve Fatma Hanım birbirlerini önceden tanımaktadır ve bir süre sonra evlenmeye karar verirler.

"Babam, mühendis mektebinin ilk mezunlarından, demiryollarında inşaat mühendisiydi. O ara Hicaz hattına gidiyor. Hicaz hattı Abdülhamit'in Osmanlı parasıyla yaptırdığı bir hat; diğerleri ya-

bancı sermayeyle yaptırılmıştır. Bir süre bu hatta çalıştıktan sonra dönüşte annemle evleniyor. Tam o sırada da Birinci Dünya Savaşı başlıyor; babam o dönemde Nusaybin hattında görevliymiş, çok zor şartlarda geri dönmüşler. Yolda trenin yakıtı bitirmiş, gider Toroslar'dan odun toplarlar, yola öyle devam ederlermiş. Ermeni, Kürt hadiseleri varmış. Annem 18-19 yaşlarında bir genç kız, elinde bir de çocuk; çok korktuğunu anlatırdı."

Mübeccel Belik Kıray, üç kardeşin en küçüğü olarak dünyaya gelir. Babası Mehmet Hilmi Bey, Kurtuluş Savaşı'na destek vermek için Ankara'ya geçtiğinde, Ege Bölgesi'ndeki demir yollarının işler halde tutulması görevini üstlenir. Türk ordusu adım adım ilerledikçe düşmandan geri alınan yerlere olan demiryolu bağlantısını ayakta tutmaktadır. Bir süre Denizli-Çivril hat komiserliğini yapan Mehmet Hilmi Bey, İzmir düştüğünde buraya gelir. Bir süre sonra ise Mübeccel Belik doğacaktır: "Ben İzmir'in geri ali-

nişından üç-beş ay sonra, o gürültünün içinde doğmuşum. Dolayısıyla ben ablamdan ve ağabeyimden daha fazla Cumhuriyet çocuğuyum. Babamın kuşağı, anneler, evimize gelip gidenler müthiş idealist insanlardı. Memleketi düzene kavuşturmak için insanlar var güçleriyle didinirlerdi."

Mübeccel Kıray'ın babası, Mehmet Hilmi Belik, ülkeyi demir ağlarla ören mühendislerdendir. Mübeccel Kıray'ın

değişiyse tüm aile nerede sorunlu bir demiryolu hattı varsa oraya gitmiştir. Bu da onun eğitimini etkileyecektir. "Ben ilkokula Eskişehir'de başladım, orada cer atölyesi, lokomotif fabrikası vardı; montaj yapılıyordu, ama önemli bir yerdi. Ankara-İstanbul demiryolunu işler halde tutmak gibi bir problem vardı ve babam orada çalışıyordu. İstasyona çok yakın lojmanlarda oturduk. Orada Devlet Demir Yolları'nın kendi personelinin çocukları için açtığı bir ilkokul vardı. Biz ahlamlarla birlikte oraya giderdik."

Bir süre sonra bir tayin sonucu Belik ailesi İstanbul'a gelir. Mehmet Hilmi Bey Toroslar'daki tünellerin bakımı için onlardan ayrılır. "Kışın okula İstanbul'da devam ettim. Yazın Toroslar'a babamın yanına giderdik. Orada gevikler sincaplar, çam ağaçları, menekşeler... Çok ilginç dağlardı onlar. Ablam o yaz tavuk yetiştirmişti, on beş-yirmi tavuğu vardı. Evimizin hemen yanından dağlar doksan derece diklikle başlardı. Kocaman kertenkeleler vardı. Kaldığımız yer bir şantiyeydi ve çalışanların kaldıkları evler vardı. Orada on aile hep birlikte kalırdık. Ben üçüncü sınıfa geçiyordum ki yeniden Eskişehir'e döndük. Ben burada ilkokulu bitirdim ve babam Adana'ya tayin edildi."

Mübeccel Kiray, ortaokula Adana'da buldukları dönemde başlar. O sıralarda Aydın-Bandırma demiryolu satın alınmıştır. Daha öncesinde Ege Bölgesi'ndeki demiryollarında çalışmış olan Mehmet Hilmi Bey bu hattı tanıdığı ve burada ta-

nındığı için İzmir'e tayin edilir. "O zamanlar ulaşım çok ilginçti. Üst seviye memurlara 'Hattı Teftiş Vagonu' denilen bir servis vagonu verirdiler. Hat bir yerde kesilir, mühendis burası düzgün, burası değil diye teftişini yapardı. Bu vagonların yatak odası, salonu, mutfuğu, banyosu vardır, bir ev gibidir. Bunlar, demiryolu Almanlar'dan alındığında bize intikal etmiş vagonlardı. Biz Adana'dan İzmir'e üç günde o vagonla geldik. Annem, ben ve iki kardeşim, babam, bir de o vagonun sorumlu kişisi, günlerce yolculuk yaptık. Bana o üç gün yarım asır gibi gelmiştir. Üç gün üç gece bağlantıları değiştirerek İzmir'e kadar geldik. Annemin bize yüksek sesle kitap okuduğunu hatırlıyorum."

Mübeccel Kiray, o yıl ortaokulun birinci sınıfından ikinci sınıfına geçmiştir. İzmir'e gelindiğinde İzmir Kız Lisesi'ne başlar. Bir süre sonra ablası Ankara'ya, ağabeyi de İstanbul'a yatılı okumak üzere gider. Ertesi yıl Mehmet Hilmi Bey, Balıkesir'de kurulmakta olan yeni bir işletmeye tayin edilince ailenin yeniden yolculuk etmesi gündeme gelir. Her yıl bir okul değiştirmekten rahatsız olan Ki-

ray'ın, İzmir'de yatılı öğrenci olarak kalmasına karar verilir. Dokuzuncu sınıfa geldiği yıl babası ağır bir kalp krizi geçirir ve bir süre sonra vefat eder.

"O arada ablam enstitüyü bitirmişti ve evlenmişti. Annem ablamın yanına gitti, ben de yazları ablamın yanına, kışları da okula, İzmir'e giderek yeni bir düzenin içine girdim. Ablam halamın oğluyla evlenmişti. Ferit Ağabey (ben ona böyle hitap ediyordum) su mühendisiydi ve bir süre Devlet Su İşleri'nde çalıştı. Ben liseyi bitirdiğim zaman Çumra'da bir işletmede çalışıyordu. Ben liseyi bitirdim, Ferit Ağabey ve ablam Ankara'ya gittiler. Bu arada İkinci Dünya Savaşı da başladı. Bana dediler ki aile seni İstanbul'da masraf ederek okutamaz; burada bir yer seç."

Mübeccel Kiray 1940 yılında Ankara'ya geldiği zaman Mülkiye Mektebi henüz Siyasal Bilgiler Fakültesi olmamıştır ve yalnızca erkek öğrenci almaktadır. Geriye Hukuk Fakültesi ve Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kalmıştır. Kiray, Hukuk Fakültesi'ni istemez ve Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne girmeye karar verir.

"İmkan olsa İstanbul'a gidip tıp okumak istiyordum. Ben burada bir okul bulurum, bir yıl sonra da bir burs bularak tıbbı geçirim diye düşünüyordum. Ankara DTCF'nin Felsefe bölümü o yıllarda sosyal bilimin altın çağını yaşıyordu. Sosyal psikolog Muzaffer Şerif Başoğlu vardı; dünyanın üç büyük sosyal psikologundan biriydi ve çığır açmıştı. Aksıra tıksıra, ıkına sıkına, ama müthiş düzgün ders anlatırdı, sistemliydi. Dersten çıktığınızda heyecanlanmış olurdunuz. İkincisi, Behice Boran vardı. Sosyolojide Türkiye'ye onun gibi biri bir kere daha gelmedi. Ben sonraları ABD'ye gittiğim zaman, Kolombiya Üniversitesi asansörlerinden birinde Leslie White adlı oldukça tanınmış bir sosyal bilimciyle karşılaştım. Michigan Üniversitesi'ni Michigan yapan oydu. Yanımda bir Türk öğrenci vardı ve biz Türkçe konuşuyorduk. White bana 'Türkiye'den misiniz?' diye sordu, 'Evet' 'Burada ne yapıyorsunuz?' 'Sosyoloji doktorası yapıyorum.' 'Behice'yi tanır mısın?' 'Onun talebesiyim.' dedim 'Ne Michigan'a ne başka bir yere onun gibi bir talebe daha gelmedi.' dedi.

Babasının demir yolcu olması Mübeccel Kiray'ın öğrencilik yıllarını farklı okullarda geçirmesine neden olur. Bu değişikliklerin son durağı İzmir Kız Lisesi'dir.

Behice Hanım'ın derslerine katılmak ayrı bir zevkti; ben de yapsam, ben de katılsam diye geçirirdiniz aklınızdan. Niyazi Berkes de oradaydı ve 'Fikir Tarihi' dersine gelirdi. Eski fikirleri yeni biçimde vermenin ustasıydı. Antropolojide Muzaffer Şenyürek vardı, Pertev Naili Boratav folklor dersleri verirdi. Bu insanların hepsinin birarada olmasını düşünabiliyor musunuz? O dönem okuyan öğrencilerin hepsi çok iyi yetişti. Bu hocala-

rın en önemli yanı kendi konularında çok önemli araştırmalar yapmalarının yanı sıra, bölümü de geliştirmeleri ve öğrencilerini iyi yetiştirmeleri idi."

Mübeccel Kiray o günlerde Behice Boran ve Niyazi Berkes'in teşvikiyle İngilizce öğrenmeye de başlar. Lisede gördüğü İngilizceyi yeterli görmeyen Kiray, Boran ve Berkes'in, Orhan Buriyan adlı İngilizce hocasına rica etmeleri sonucu, yabancı dilini geliştirir. Bu sırada savaş

bütün şiddetiyle sürmektedir. Almanlar Sovyetler Birliği'ne saldırmış ve ikinci cephe açılmıştır. O yıllarda Ankara'nın politik rüzgânı Alman ve Müttefik yanlıları olmak üzere ikiye ayrılmıştır. "Yalnız okullarda, gazetelerde değil, sokakta, otobüste bile Almanlar'ı ya da Müttefikler'i tutan gruplar vardı. O günlerde dışarıda vakit geçirmek isterseniz gidilecek Karpiç diye bir yer vardı. Oranın sahibi kimin hangi tarafı tuttuğunu bir bakışta anlardı ve Almanlarla Alman yanlılarını bir tarafa, diğerlerini başka tarafa oturturdu. Siz de gittiğinizde orada gergin bir hava olduğunu hissederdiniz. Karpiç onları idare ederdi. Bir yılbaşı gecesi gittik oraya; Karpiç yine insanları ayrı ayrı oturtmuştu. Bizim masamızda hep müttefik yanlıları vardı. Benim ailem ilerici kişilikteydi ve Türkiye'nin batıdan başka türlü olduğunu düşünmeyen bir çevrenin içindeydi. Bu arada gece yansı geçti. İngilizler kol kola girip kendi aralarında her yılbaşı söyledikleri bir şarkıyı söylemeye başladılar. Tabii bu Almanlar'ı çok kızdırdı; rap diye ayağa kalkıp bir marş söylemeye başladılar. Karpiç her şeyi bıraktı, ortalığı sakinleştirmek için or-

Geçiş Toplumunun Sosyoloğu Mübeccel Kiray

Bahattin Akşit
Prof.Dr. ODTÜ Sosyoloji Bölümü

Türkiye'de olduğu gibi çok kısa süre içinde çok yoğun ve kökten dönüşümler geçirmiş bir toplumun sosyoloğu olmak hem çok heyecanlandırıcı ve hem de çok zordur. 1923 yılında Cumhuriyetle birlikte doğan Prof.Dr. Mübeccel Belik Kiray işte bu zor ve heyecanlandırıcı sosyal bilimci hayatını son 50 yıl içinde geçiş toplumunun bir sosyoloğu olarak yaşamıştır. Onun deyimiyle "dipten gelen kökten değişmelerin" bilgisini hem araştırmalara dayalı olarak hem de sosyal bilimlerdeki temel kuramsal çerçevelerin gelişmesine katkıda bulunarak üretmiştir.

Mübeccel Kiray'ın önce Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde ve daha sonra Gazi ve Marmara Üniversiteleri'nde sosyal bilimlerin kurumlaşması ve genel olarak Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişmesi yönünde çok önemli katkıları olmuştur. Alanında yaptığı çalışmalar birçok bakımdan öncü olma niteliğindedir. Akademik kariyerinin her döneminde verdiği eserler, sosyal bilimlerin yerel boyutta olgunluk kazanmasında birçok araştırmacıya yol göstericilik etmiştir. Türkiye'de toplumsal yapının analizinden, kırsal ve kentsel dönüşümün sorunlarına; aile yapısından yurt dışında göçün etkilerine uzanan geniş bir yelpaze içinde nitelikli ürünler vermiş ve bu konularda politikalar üretmesine ışık tutmuştur. Uluslararası bilim camiasına Türkiyeli bir sosyal bilimci olarak yaptığı katkılar, çalışmalarına yapılan göndermelerin niceliğiyle de anlaşılabilir. Atf In-

deks'lerine göre, M. B. Kiray'ın eserlerine 1970'lerden bu yana 100'ün üzerinde gönderme yapılmıştır.

Mübeccel Kiray, bilimsel çalışmalarda bilimsel soğukkanlılık ve heyecanı bir arada yaşayabilmenin en başarılı örneklerinden birisini ortaya koymuştur. Onun bu heyecanı, gelecekte meslektaş olacak öğrencileriyle paylaşmada gösterdiği yetenek onu bir çok akademisyenden farklı kılmıştır. Araştırma ve yayın kadar öğrencileri yönlendirme ve yetiştirmenin de önemli olduğunu hem söylemiş ve hem de kendi hayatıyla örneklemiştir.

Yurtiçinde ve yurtdışında yayınlanan kitapları ve makalelerinden her birisi özgün araştırmalara dayanmaktadır ve her birisi Türkiye toplumunun modernleşmesinde işaret taşlarını oluşturmaktadır. 1964 yılında yayınlanan Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası, (DPT Yayını, Ankara) kitabını 1965 yılında okuduğumda henüz sosyoloji birinci sınıf öğrencisiydim. O zamana kadar birçok edebî, felsefî ve genel sosyal bilim kitabı okumuştum. Tablolara dolu olan bu kitabı okuduğumda bir kasaba toplumunun toplumsal yapısının, ekonomisinin, teknolojisinin, nüfusunun ve bunlara uygun kültür ve değerler yapısının nasıl bir bütün oluşturduğunu ve nasıl tampon kurumlar oluşturarak bu bütünü değiştirdiğini anladım. Aynı yıl Mübeccel Hoca'dan Köy Sosyolojisi dersini aldım; daha sonra, 1970 yılında, Social Stratification as an Obstrale to Development (Gelişmeye Bir Engel Olarak Toplumsal Tabakalaşma) (Prager, New York) (J. Hinderink ile birlikte) başlığıyla yayınlanan kitabın içeriğini oluşturan Çukurova köylerinde ya-

piran araştırmaları anlatıyordu. Dersi alan bir grup arkadaşla o kadar heyecanlanmışık ki biz de Ankara çevresinde iki köyde benzer bir araştırma yaptık ve dersin ödevi olarak sunduk. Daha sonra ben Antalya köylerinde benzer araştırmalara devam ettim ve 1967 yılının başında bir üçüncü sınıf sosyoloji öğrencisi olarak köy araştırmalarına dayalı bir kitap yayınladım. Bu şunu ortaya koymaktadır. Mübeccel Kiray kırsal dönüşüme yönelik bilimsel bir araştırma programını 1965 yılında oluşturmuş, onu lisans öğrencilerinin anlayabileceği düzeyde anlatmış ve onlardan bazılarını araştırma için harekete geçirebilmişti. 1972 yılında yayınlanan Örgütlenme-yen Kent (Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara) benzer bir araştırma programını kent araştırmalarında oluşturdu. 1982 yılında yayınlanan Toplum Bilim Yazıları (Gazi Üniversitesi, Ankara), bütün bu araştırmaların ortaya çıkan bulguları ve araştırma programlarını makale formunda ve toplu olarak sunmaktadır.

Türkiye'de "geçiş toplumu" süreci hızlanarak devam etmektedir ve hızla artan sorunların çözümünde fen, mühendislik ve tıp yaklaşımları kadar sosyal bilim yaklaşımlarının da önemli olduğu birçok kesim tarafından kabul edilmiştir. Mübeccel Belik Kiray'ın bu kabulün oluşmasındaki katkılar çok büyüktür. Bu kabulün olmadığı dönemlerde, kendisi ve onun kuşağından ve bir sonraki kuşaktan birçok sosyal bilimci önemli engeller ve zorluklarla karşılaşmıştır. Buna rağmen, sosyal bilim toplumdaki kabul görmesi, bilimsel özgürlüğün ve demokrasinin hiçbir şekilde askıya alınmaması Mübeccel Kiray'ın yeşertmeye çalıştığı sosyal bilim yaklaşımlarının serpilip olgunlaşmasına ve toplumsal modernleşmemizin daha az kayıplara yol açıcı ve daha sağlıklı olmasına yol açacaktır.

Mübeccel Kiray sosyal bilim eğitimine o yıllarda altın çağını yaşayan DTCF'de başlar. 1945'te çekilmiş bu resimde Muzaffer Şerif, Behice Boran, Fatma Başaran, Mübeccel Kiray ve Nezihe Araz ve öğrenciler birarada görülüyor, üstte. Mübeccel Kiray, Northwestern Üniversitesi'ndeyken, sağda.

kestraya alelade bir tango çaldırmaya başladı. İşte o yıllarda Ankara'nın havası böyleydi. Sosyal bilimlere o sıralar Anglo-Sakson etkisindeydi. Hocalar da İngiliz, Amerikan, Fransız ekollerine göre yetişmişti; fakat son derece de Türkiye'ye yönelik insanlardı."

Kiray ve çevresindekiler o yıllarda herkesin yaptığı gibi savaşı dikkatle takip etmekte ve Almanlar'ın Türkiye'ye de saldırıp saldırmayacağını merak etmektedir. "İnsan ister istemez bilinçli bir dünya görüşü ediniyordu. Biraz aklınızı kullanırsanız, bu yalnızca körükörüne şu ya da bu tarafı tutmak değil, bir dünya bilgisi haline geliyordu. Size bunları anlatmamın nedeni nasıl sosyal bilimci olduğumu anlatmak. Aileden, çocukluğundan, tahsilimin ve üniversite yıllarımın harp içerisinde geçmesinin getirdiği müthiş bir duyarlılık oluştu bende. İnsanlar nasıl yaşar, niçin yaşar, hangi etkiler altında kalır... O zamana dek Türkiye'de sosyoloji diye bilinen şey biraz genel sosyoloji, biraz da istatistikten ibaretti. İstatistiğin sosyal hadiselerle nasıl tat-

bik edildiğini düşünmezsiniz. Halbuki o tarihte Dil Tarih'te hem kırsal yörelerin ilişkisi ile, hem tabakalaşma ile bir ders veriliyordu. İlk defa şehir sosyolojisi ile ilgili bir ders verilmeye başlamıştı ki bu, beni çok heyecanlandırmıştı; çünkü kırdan kente göç başlamıştı ve gecekondu hadiseleri görülüyordu. Gecekondu hadiselerinin ele alınmasını, tabakalaşmayı ve şehir sosyolojisini Behice Hanım, kırla ilgili olanı Niyazi Bey'in hanımı Mediha Berkes verirdi. Fikir tarihini, yani sosyolojinin bugüne nasıl geldiğini Niyazi Bey anlatırdı. Psikolojide öğretim üyesi azdı ama Muzaffer Bey hepsinin altından kalkardı. Bir de felsefe ve mantık derslerini aldığımız Nusret Hızır vardı. Bütün öğrendiklerimiz birbirini tamamlardı."

Mübeccel Kiray, mezun olduktan sonra doktorasını yapmaya başlar. Tez konusu tüketim normları ve tabakalaşmayla ilgilidir. Bu konuda bazı seminerler de gerçekleştirir. Bu günlerde Kiray'ı etkileyen bir olay olur: Muzaffer Şerif tutuklanır. Hocaların sergiledikleri tutum ve İsmet İnönü'nün girişimleriyle Mu-

zaffer Şerif bir süre sonra serbest bırakılırsa da, bu olay Kiray'ın üzerinde derin bir etki bırakır. Muzaffer Şerif'in de hevesi kırılmıştır ve bir süre daha ders verdikten sonra, savaş bitmemiş olmasına karşın, Princeton Üniversitesi'ne gider. Bir süre sonra doktorasını tamamlayan Mübeccel Kiray da Northwestern Üniversitesi'nden aldığı bursla Amerika Birleşik Devletleri'ne gider ve bu okulda ikinci doktorasına başlar. O dönemlerde Northwestern, Harvard ve Princeton gibi okullardan sonra en gözde üniversitelerden biridir. Buradaki eğitimini üç yıl sekiz ayda bitiren Kiray, beş ülkede tabakalaşma ve tüketim tercihleri konulu tezini yazar. Yazları Kolombiya Üniversitesi'nin derslerini takip eder ve burada Leslie White ile tanışır. Tezini bitirdikten sonra Amerika'da kalma teklifi alan Kiray, ailesinden gelen idealizmle bunu kabul etmez ve 1950 yılının Ağustos ayında Türkiye'ye döner. Büyük bir heyecan ve umutla Türkiye'ye dönen Kiray'ı kötü bir sürpriz beklemektedir. Üniversitelerde tasfiye eylemleri gerçek-

Kiray, 1965'te Bursa, İnegöl'de Şehir ve Bölge Planlama öğrenci ve hocalarıyla bir araştırmada. Fotoğrafta Rauf Beyru, Mübeccel Kiray, İlhan Tekeli ve Tansı Şenyapılı, Hayriköy sakinleriyle, sağda. Deniz Kandiyoti, Mübeccel Kiray, Ayşe Öncü, Şefik Uysal, sağda.

En rahat ortamlardan birinin sahada veri toplarken olduğunu söyleyen Mübeccel Kiray, Safranbolu araştırmasında, üstte. ODTÜ'de bir mezuniyet töreni sırasında Kiray ve Sevin Osmay birarada görülüyor, sağda.

leştirilmiş, Dil Tarih'teki kadro dağıtılmıştır. "Türkiye'ye döndüğümde gördüm ki Muzaffer Şerif'ten sonra Ankara'da daha büyük siyasal çekişmeler olmuş, Dil Tarih'teki bölüm hallaç pamuğu gibi atılmış... Pertev Bey Fransa'ya, Ni-yazi Bey Kanada'ya gitmeye karar vermiş. Behice Hanım kalmaya karar vermişti, evliydi, çocuğu vardı; belki de gitmek istemedi. Bence onların en parlağı, gerek kafa yapısı bakımından, gerekse verimlilik bakımından Behice Hanım'dı. O kadar kolay kavramlaştırır o kadar güzel analiz ederdi ki, etkilenmemenin imkânı yoktur. Ama onun bir başka hissi vardı: Sorumluluk. İnsanların sorumlulukları vardır diye düşünüyordu, onunki de Türkiye'de kalmak ve yazmaktı. Behice Hanım buradaydı fakat yapabileceği pek bir şey yoktu. Bu arada siyasî çekişmeler artmıştı, Barış Derneği hadisesi olmuştu. Ben böylece ortada kaldım. Gerçi iki doktoram vardı, Amerika'da makaleler yayımlatmıştım. Bu genç ve tanınmamış bir sosyal bilimci için olağanüstü bir şeydi. Çünkü sosyal bilim kaypaktır, kendinizi kolay kabul ettiremezsiniz, fizik gibi değildir. Fizikte gerçekten çarpan bir şey yaptığınız zaman herkes imzasına bakmadan kabul eder, oysa sosyal bilimde bu böyle değildir. Ben geldim ve İstanbul Teknik Üniversitesi'ne müracaat ettim. Ankara'ya hiç gitmedim; çünkü Dil Tarih'e gidip ne yapacağım diye düşündüm. Ama geçinmek de lazım; bunun üzerine Amerikan Haberler Bürosu'na başvurduğum, işe alındım. 'Kültür İşleri Müşaviri' oldum ama tabii küçük bir işti. Bu arada İstanbul Edebiyat Fakültesi'ndeki toplumbilim kürsüsünün başın-

daki Hilmi Ziya Ülken'e akademisyen olabilmek için başvurduğum; beni fena şekilde sepetledi. Nereden mezun olduğumu öğrenince 'Haa öyle mi?' dedi 'Hiç yerimiz yok, falan filan...' Orada eldivenlerimi unutmuşum, hâlâ ona yanarım."

Bir süre sonra, İktisat Fakültesi'ndeki toplumbilim kürsüsüne asistan alınacağını duyan Kiray, buraya da başvurur; fakat Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Hilmi Ziya gibi dolambaçlı olarak değil, açıkça onu alamayacağını söyler. Bunun üzerine Kiray, Amerikan Haberler Ajansı'ndaki görevine devam ederken doçentlik tezini bitirmeye karar verir. Doçent unvanını dışarıdan alacaktır.

"Doçentlik tezimi hazırlıyordum ama, nereye vereceğim konusunda çok kararsızım. Acaba hangisine vereyim, ismime bakar bakmaz DTCF'den mezun derlerse ne yaparım? İzmir Kız Lisesi'nde birlikte okuduğumuz Nermin Abadan Unat vardır. O, Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeydi. 'Ne dersin vereyim mi?' dedim Gidip oradakilerle konuşmama karar verdim. Orada Seha Meray, Yavuz Abadan, Sadun Aren gibi isimler vardı. 'Ver bakalım.' dediler 'Kürsü İbrahim Yasa'nın elinde ama, bakalım ne olur?' Kimse bana gel çalışmaya başla demiyor, tabii tezini verebilirsin diyorlar. Ben burada Kültür İşleri'nde çalışıyorum, ama kağıt işlerini çok kötü gördüğüm için ve çok kötü daktilo yazdığım için bana Fullbright burslarıyla ilgilenme görevini verdiler. Ben onlara İngilizce olarak oryantasyon dersleri vermeye başladım."

Bir süre sonra bu işi de bırakan Kiray, Abbot İlaç Firması'na tercüman olarak girer ve onların bütün literatürünü İngi-

lizce'den Türkçe'ye çevirir; bu arada doçentlik tezini de bitirmiştir. Mübeccel Kiray, 1952 yılına geldiğinde göğüs hastalıkları uzmanı olan İbrahim Kiray ile evlenir. 1957 yılında kızı Emine dünyaya gelecektir.

"Ben tezimi bitirdim ve Ankara Üniversitesi'ne verdim, dil imtihanına girdim. Dil imtihanını yapan jüride başımızda duran kişi inanılmaz derecede İngilizce'si bozuk biriydi ve beni çaktırdı. Böylece bir senem gitti; ben tezi geri çektim, biraz değiştirdim ve bir daha verdim. Anlaşılan ben epey inatçı imişim. Sonra geçtim, tez de geçti, tezin müdafası meseleleri geldi. Seha Meray, Fehmi Yavuz, Sadun Aren, Ziyaeddin Fahri ve Münir Aktepe de jürideler. Ben bir problemle karşı karşıya kaldığımda kendime çok güvenirim. Ben sınav sırasında konuşuyorum ama, ha burada sizinle konuşuyorum ha orada... Böyle bir süre konuştum. Fehmi Yavuz beni tanımadı, Seha Meray'ı da bir kere gördüm, Sadun Bey beni biraz daha tanırdı. Yavuz Abadan vardı, o tanıyordu beni ama o da 141'likti, yoktu. Jüri başkanı Ziyaeddin Fahri Bey 'Kuzum siz kimsiniz?' dedi. Böyle pat diye bir soru. 'Dosyada var efendim.' dedim, 'Nereden çıktınız?' dedi. Çünkü ben orada sosyoloji ile uğraşır bilinenlerin hepsinden iyi konuşmuşum. Herkes her şeyi bıraktı; o zamanlar planlama da kuruluyordu, dağ köylerini nasıl hallederiz? Gecekondu sorununu nasıl çözeriz gibi sorular sormaya başladı. Teorik konuşacaktık, sosyal politika üretmenin zamanı değildi. Buna rağmen tamam dedim ve konuştum. Ziyaeddin Fahri 'Nereden çıktınız?' diye sorunca 'Ben ilk

doktoramı DTCF'den aldım, ikincisini de Northwestern'den. Gelir gelmez de size başvurduğum; siz beni dinlemediniz bile.' dedim. Öbürleri Ziyaeddin Fahri'ye baktılar. O, 'O kadar çok başvuru var ki, insan seçemiyor.' gibi sözlerle geçiştirdi. Onun da bir adayı vardı. 'Siz açıkça bizim adayımızdan çok daha iyisiniz.' dedi. Ben doçent oldum."

Mübeccel Kiray, doçentliğini aldıktan sonra Seha Meray ve Fehmi Yavuz Kiray'a Ankara'ya gelip gelemeyeceğini sorarlar. Oysa o şansını İstanbul'da denemek istemektedir ve önerileri kabul etmez. Bir süre sonra Hilmi Ziya'ya ve Ziyaeddin Fahri'ye giden Kiray, onlardan yine red cevabı alacaktır. Bahaneler ileri sürülür ama neden bellidir, DTCF'den gelen birini istememektedirler. "O sıralarda eşim Ankara Devlet Demir Yolları hastahanesine gitmişti. Ablam, benim öğrenciliğimde olduğu gibi Ankara'da yaşıyordu. Ben de Ankara'ya gittim. Siyasal Bilgiler'e gidip tanıdığım kişileri gördüm. Şöyle bir baktım, İbrahim Yasa hayır diyecek o belli; kurulmuş düzenlere girmek Türkiye'de her zaman zordur. Tam o sırada, Siyasal'dayken, kim olduğunu şimdi hatırlamıyorum, Orta Doğu'ya gitmeyi düşünmez misin dedi. O sırada ODTÜ'nün tam ne olduğunu bilmiyorum. 'Oraya git, Hasan Tan'ı gör.' dediler. Gittim, görüştük; rahat bir İngilizce'yle ders anlatacak birini bulmakta o kadar çaresizdi ki... Hem ben doçenttim ki, unvanı olan hoca bulmak da zordu. Hasan Tan, 'Bakalım ne yapabiliriz' dedi."

Ankara'dan da ümidi kesen Mübeccel Kiray, yeniden İstanbul'a döner. Bir süre sonra, martın ilk günü bir telgraf alır;

Mübeccel ve İbrahim Kiray, Yeşilyurt'taki evlerinin bahçesinde Yaşar Kemal'le birlikte.

telgrafta Hasan Tan'ın imzası vardır: 'Tayininiz çıktı. Pazartesi derslere başlayın.' Ailesiyle konuşan Kiray, Ankara'ya gitmeye karar verir ve telgrafta almasının ilk cuma gününde Hasan Tan'la oturup bir plan yaparlar. Mübeccel Kiray iki ders verecektir. Böylece Mübeccel Kiray'ın önünde ODTÜ'lü yeni bir dönem başlamaktadır.

"Ben pazartesi günü derse başladım. Sınıf seksen kişiydi; ders sosyolojiye giriş dersi idi ve o dönemde mühendislik öğrencilerine de kültür dersi adı altında verilir. Sosyal Bilimler Bölümü öğrencileri içlerinde 8-9 kişilik bir gruptu ve aralarında psikoloji öğrencileri de vardı. Dersleri barakalarda veriyorduk, şartlar kötüydü ve mühendislik öğrencilerinin dersi dinlemeye hiç niyeti yoktu. Allahtan ben çok inatçıyım. Ben derse başlarken asla 'Sosyoloji nedir?' i anlatmam. Çünkü bu

sorunun yanıtını vermenin imkânı yoktur; ne yaparsanız odur sosyoloji. Ben de derse genel toplum yapısı meselesiyle başladım. Evvela sınıf kıpır kıpırdı, on dakika geçtikten sonra biraz duruldular ve yirmi dakika sonra dersi herkes dinliyordu. Ben hocalığı araştırma yapmak kadar seviyordum. İki yerde rahat ediyordum derdim: Biri sınıfta ders anlatırken, biri de sahada veri toplarken. Bu arada Ankara'ya yerleştik, İbo Ankara'daki hastaneye daimi olarak yerleşti, kendi evimizi açtık; Emine de üç yaşına gelmişti ve ben Orta Doğu'nun yaşlı hocalarından biri oldum. 1962 yılıydı, ben üç ders verirdim, ertesi yıl ise altı ders verdim. Biryandan da gelip ders versin diye adam arıyorduk. Nejat Erder o dönem Orta Doğu'daki sosyolojiden bahsederken benim için 'One woman show' diyormuş. Bir süre sonra şehir sosyolojisi derslerine ağırlık vermeye başladım, çok kimseyi ilgilendiriyordu ve Türkiye'nin yaşadığı bir olguydu bu. Büyük değişim şehirlere gelenler yoluyla oluyordu."

Mübeccel Kiray'ın neredeyse tek başına yürüttüğü dersleri, Çiğdem Kağıtçıbaşı, Deniz Kandiyoti gibi hocalarla ve sonradan hoca olacak Sencer Ayata ve Bahattin Akşit gibi öğrencilerle renklenir ve Kiray 1973 yılında ODTÜ'den ayrılırken sosyoloji bölümü on altı kişidir. Mübeccel Kiray sayesinde sosyoloji dikkat edilmesi gereken bir bilim haline gelir. "Sosyoloji kaypak bir konu olduğu için kimin konuyla ilgilendiği çok mühim. Fizikte bile zaman ve toplum hangi konuların işleneceğini tayin eder. Sosyoloji gibi bir konuda bu çok daha önemli bir mesele. Bir de bakış açınız ne kadar objektif olursa ol-

Dostlar bir arada... Fotoğrafta Nermine Abadan, Bozkurt Güvenç, İlhan Tekel, Tansu Şenyapılı, Ayşe ve Sencer Ayata, Mübeccel Kiray, Müşerref Hekimoğlu görülüyor.

Bu aile fotoğrafında Mübaccel ve İbrahim Kiray, kızları Emine ile birlikte görülüyor.

sun, insan olduğunuz için bazı etkenler girer işin içine. Bunu iyi değerlendirmek lazım. Türkiye’de niye iyi sosyal bilim yapılır? Çünkü değişme halindedir. Eğer değişmeye hassassanız, duyarlıysanız çok iyi analizler yapabilirsiniz. Halbuki bizde lise eğitimi ezbere dayalıdır, bunun için de çocuklar betimleme (tasvir) yapmayı bilmeden gelip karşımıza oturuyorlar. Onlara yalnızca betimlemeyi değil, sistemli betimleme, analiz, ilişkileri görme gibi şeyleri öğretilseniz çok iyi şeyler çıkıyor. Ama bunun için çocukları iyi yönlendirmek gerek. Onun için ODTÜ’de bu iş iyidir, onun için bazı eski üniversite-lerimizde bu iş sakat gidiyor.”

Mübaccel Kiray, en önemli çalışmalarından biri olan Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası adlı kitabını 1962 yılında başladığı Ereğli araştırmaları sonucunda yazar. Devlet Planlama Teşkilatı’nın önerdiği bu proje o yıllarda Ereğli’ye yeni kurulacak olan demir-çelik fabrikalarının halk üzerindeki etkisini ve toplumsal değişime katkılarını gözlemlemek amacıyla yapılır. “Ereğli kitabını okuduğunuzda size çok basit gelir, sosyal hadiselerle baktığınızda bunları herkes bilir diye düşünürsünüz. Elbetteki sosyal hadiseleri herkes bilir, içinde yaşıyoruz; mühim olan onların yorumudur. Orada daha sonraki değişmeye temel olacak bilgileri toplamaya karar vermiş olmamıza rağmen, Türkiye’nin genelindeki değişimler Ereğli’ye çok iyi yansımış olduğundan çok iyi bir çevre geçti elime. Bütün o birikimle toplumun içine girip iyi veri toplama şansını elde edince, o hızla 1962’nin sonunda kitabı neredeyse hazır hale getirdim. Basit görünmesine karşın o kitapta çok temel analizler vardır, hâlâ da geçerlidir. Türkiye’nin ikinci değişiminin, yani 1923’lerdeki büyük siyasal değişimle gelen alt yapı değişimlerinin oluşturduğu hadiseler 1962 senesinde Ereğli’de sanayileşme

ve yeni insan ilişkileri halinde elime geldi. O zamanlar din konusuna dokunmamış olmaktan hiç müteessir değilim; elime gelseydi alırdım ama yoktu öyle bir mesele. Sonra 1982’de gittim, müthiş tarikat meseleleri vardı. Dolayısıyla Ereğli, o çok basit görüntüsünün altında son derece önemli yapısal değişikliklerin ilk anlamlı analizini mümkün kıldı; yalnız onu değil, insan hayatını oluşturan ve çerçevesini çizen temel kavramlar, zaman, mekân, mesafe, hız gibi, parasal değer gibi etkilerin subjektif tarafının subjektif olması dışındaki çerçevesini de çizdi ki bu tarafı üzerinde genç sosyal bilimciler hâlâ durmuyor; dursalar iyi olacak çünkü Ereğli bunları ilk oluşturan kitaptı. Ben de Ereğli genç sosyal bilimciler için hâlâ kapı açıcı olabilir. Bu kitap onları çok daha ileri götürebilecek bir dönemeci oluşturdu. Onun için de adı çok geçiyor. Okuyunca insanlar ‘Ama bu çok basit’ diyorlar. Keşke siz ne kadar zor olduğunu bilseydiniz. Onun arkasında DTCF’nin altın çağındaki hocaların aktardıkları, Amerika’da Northwestern ve Kolombiya’nın birliktelikleri ve benim bunları bir peynir gibi on yıl olgunlaştırmam var.”

Bu çalışmayı izleyen başka bir araştırma ise Ege Bölgesi’nde gerçekleştirilen ve Turizm Bakanlığı adına yapılan yapı araştırmasıdır. Türkiye’de kendi türünde ilk olması özelliğini taşıyan bu araştırma, turizm olayı ile yerli halkın dışa açıklık tutumu arasındaki ilişkileri belirlemeye yöneliktir. Bu yıllarda yaptığı bir başka önemli çalışma da Çukurova’daki büyük tarımsal yapı değişikliğini ortaya çıkarmak için yapmış olduğu çalışmadır. Bu iki çalışma Mübaccel Kiray’ın ODTÜ’deyken yaptığı son çalışmalarıdır. Bir zamanlar DTCF’de yaşanan tatsız olayların benzerleri o günlerde ODTÜ’de yaşanmaktadır. Bunu üzerine Kiray 1973 yılında emekli olur ve ODTÜ’den ayrılır. Bu tarihten sonra London School of Eco-

nomics’de ve Bergen’de dersler veren Kiray, Türkiye’ye döndükten sonra İstanbul’a yerleşir ve İstanbul Teknik Üniversitesi’nde dersler vermeye başlar.

“İstanbul Teknik Üniversitesi’nde yüksek lisans seviyesinde şehir sosyolojisi dersleri verdim. Teknik Üniversite’den ayrıldıktan sonra İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi’nde ders vermem istendi, tamam dedim ve bir süre de orada çalıştım. Bu arada akademi üniversite oldu ve ben kendimi Marmara Üniversitesi’nde akademisyen olarak buldum. Bunların hepsi farkına varmasanız da psikolojik baskı yaratan işlerdi; 1985’te bir kalp krizi geçirdim. Bu oldukça ağır bir krizdi, ben sekiz ay yattım, ondan sonra da bütün çalışmalarım en aza indi.”

Mübaccel Kiray bugün eşi İbrahim Kiray’la, İstanbul Yeşilyurt’taki evlerinde yaşıyorlar. Kiray, geçmişe dönüp baktığında yapmak istediği işleri yapamamaktan hayıflanıyor. “Sınıftaki derslere ve araştırmaya mani olmayacak sakın bir üniversite çevresi, batıda en çok özendiğim şey bu; kampüse giriyorsunuz, kütüphane elinizde, sekreterler elinizde, çocuklar uyanık; orada bir şeyler yazamamak suçtur. Oysa bizde hem siyasal mücadele vereceksiniz hem küçük insan kıskançlıklarını çekeceksiniz hem de nasıl yardım alacağınızı bilmeden her işinizi kendiniz göreceksiniz. Sakın bir üniversite, biraz olanak ve iyi dersler, çok isterdim bunu...”

Mübaccel Kiray bugün genç sosyal bilimciler arasında bir efsane gibi anlatılır. Dil Tarih’in altın çağında öğrenci olan Kiray’ın, ODTÜ Sosyoloji Bölümü’ne altın çağ yaşattığı söylenir. Kiray’ın sosyolojinin Türkiye’de yerleşmesine ve kurumsallaşmasına yaptığı katkılar tartışılmaz. Üstelik bu katkılar yetiştirdiği öğrencileri sayesinde dolaylı olarak devam ediyor.

Bu yazının hazırlanmasındaki katkılarından dolayı Mübaccel B. Kiray’a ve Bahattin Akçi’ye teşekkür ederiz.

Gökhan Tok

